TÜRKİSTAN

Yesevî'nin Şehri Yesi'ye Dair

YAKUP ÖMEROĞLU

2. BASKI

BENGÜ

Şehir Edebiyatı

Yakup Ömeroğlu

Türkistan Yesevî'nin Şehri Yesi'ye Dair

«Elips Kitap»

Ömeroğlu Y.

Türkistan Yesevî'nin Şehri Yesi'ye Dair / Y. Ömeroğlu — «Elips Kitap»,

© Ömeroğlu Y.
© Elips Kitap

Содержание

ULU TÜRKİSTAN TARİHİNİN MERKEZİNDEKİ TÜRKİSTAN ŞEHRİ 5
ŞEHR-İ ŞAHI TÜRKİSTAN 7
EMİR TİMUR, YESİ VE YESEVÎ 9
ŞEYBANİLER VE TÜRKİSTAN ŞEHRİ 11
TÜRKİSTAN ŞEHRİ, KAZAK HANLARI VE SONRASI 12
ÇARLIK VE SOVYET DÖNEMLERİ 15
BAĞIMSIZLIKTAN SONRA TÜRKİSTAN 17
“YENİ TÜRKİSTAN” 21
YESEVÎ TÜRBESİ 22
CUMA MESCİDİ 27
Конец ознакомительного фрагмента. 28

Yakup Ömeroğlu
Türkistan. Yesevî'nin Şehri Yesi'ye Dair

ULU TÜRKİSTAN TARİHİNİN MERKEZİNDEKİ TÜRKİSTAN ŞEHRİ

İki Türkistan sözü, Türkiye Türkçesinde birbirine karışır oldu: Ulu Türkistan ve Türkistan Şehri. İkisine de Türkistan diyoruz. Bu karışıklığa düşmemek isteyenler, Türkistan Şehrine, eski adıyla Yesi diyerek meseleyi çözmeye çalışıyor. Bu kavramları bizden daha sık kullanma durumunda olan Ulu Türkistanlı kardeşlerimizin bulduklar çözüm ise daha farklı: Birine Ulu Türkistan diğerine ise Özbekler Türkistan Şehri, Kazaklar Türkistan Kalası diyerek karışıklığı önlüyorlar.

Her iki isim de tarihi gerçeklerle önümüzde duruyor: Tarihte Türkistan kavramına ilk kez 7. yüzyıl kaynaklarında rastlanıyor. Bu yüzyıldaki Arap ve Fars tarihçiler, Türkistan sözünü, Türk ülkesi, Türk yurdu olarak kullanmaya başlar. Divanı Lugatit Türk'de ise Kaşgarlı Mahmut, Hazar'ın üzerinden kıvrılıp Rumeli'ne, doğuda ise Çin'e kadar uzanan bölge olarak tarif eder Türkistan'ı. Ünlü Rus tarihçisi B.B. Bartod'un eserlerinde de Türkistan, Hazar'dan Çin'e kadar uzanan bölge olarak tarif edilir. Türkçemizde Türkistan kavramı, batıda Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Tacikistan'ı, güneyde Afganistan'ın kuzeyini; doğuda Doğu Türkistan'ı içine alan kadim Türk yurtlarını ifade için kullanılır.

Bugün Kazakistan'da Çimkent vilayetine bağlı Türkistan Şehrinin ise bilinen en eski yerleşim yeri, adına Kültepe denilen ve arkeolojik kazıların yapıldığı bölgedir. Kültepe'nin dokuz metre civarındaki yüksekliğinin üzerine kurulduğundan; buradaki köye de *"Yassı"* denildiği söyleniyor. Yassı, daha sonra halkın dilinde *"Yessi"* ve *"Yesi"* olur. Bu görüş Yesi sözünün bilinen tek etimolojisi.

Kültepe üzerindeki köy, Moğol istilalarında yakılarak tamamen ortadan kalkar. Yeni Yesi, bugünkü yerinde, yani Kültepe'nin batısına yeniden kurulur.

Moğollar, Büyük Türk Bilgini Farabi'nin doğduğu ve döneminde parlak bir bilim ve ticaret merkezi olan Otrar'ı yakıp yerle bir ettikleri dönemde, kaynaklar Yesi'den pek sık bahsetmezler. Kültepe'nin üzerindeki bu küçük köy, önem atfedilen bir yer değildir o yıllarda.

Küçük Yesi Köyü, 12. asırda Hoca Ahmet Yesevî'nin buraya gelmesiyle büyümeye başlar.

Ahmet Yesevî, Kazıkurt Dağının eteklerinde kurulu Sayram'da dünyaya gelir. Babası İbrahim Ata ve annesi Karasaç Ana'nın kabirleri bugün Sayran'ın dağa yaslanan sırtlarında durur. Onun Türkistan'a ilk gelişi küçük yaşlardadır ve yine ilk eğitimini de burada Arslan Bab'dan alır. Menkıbeye göre Arslan Bab, sahabedendir ve Küçük Ahmet'e, Peygamber emaneti hurmayı dilinin altından çıkararak verir. Halk arasında çok sık anlatılan bu tür hikayelerin tabiatını bilenler taktir edeceklerdir ki, menkıbeler olan olayları birebir anlatmaktan çok, satırlarının arasına gizlenen mesajları, sembollerle yayar ve yaşatırlar. Onlardan herkes, kendince bir şeyler anlar. Okyanustan kendi kabınca su almak gibi. Herkesin kabındaki okyanus suyudur fakat hiç kimseninki okyanus değildir. Bu menkıbede geçen hurma da öyle olmalı. Arslan Bab'ın getirdiği, *"Peygamber emaneti hurması",* Medine hurması olmaktan çok bir sembol olmalı. Bilimlerin anahtarı mı, yukarıların tatlı yemişi mi? Niyazi Mısri, Yunus'un şiirlerini şerh ederken, bazı sembollere gelip *"ehlince malumdur"* diyerek orada ne anlatıldığını açıklamaz. Biz de *"hurma"*ya öyle diyelim. Bizce değilse de ehlince malumdur.

Bu hurma ile aşkın ve aşkın ilmin peşine düşen Ahmet, Buhara'ya Hoca Yusuf Hemadanî yanına gider. Burada pişer, burada olgunlaşır. Üstadının vefatıyla Yesi'ye döner. İşte bu dönüştür ki, Yesi'nin kaderini değiştirecektir.

Kültepe'nin üzerine kurar ocağını ve başlar gönülleri irşat etmeye. *"Hikmetler"* adını verdiği şiirleriyle, Türk tasavvuf edebiyatının da ilk kurucusu olur. Bu şiirlerinde, ayet ve hadislerin taşıdıkları manaları, halkın anlayabileceği tarzda dile getirir. Kutsal mesaj yüklü *"Hikmetler",* dilden dile gönülden gönüle dolaşır. Bugün dahi halk arasında ezbere bilinen Hikmetler, Anadolu'da özel günlerde okunan Süleyman Çelebi Mevlidi gibi, kendisine uygun bir ezgiyle okunur. Bir Mevlit Kandilinde veya bir sünnet toyunda, yaşlı birinin ezgilerle bir şeyler okuduğunu görürseniz, biliniz ki Yesevî Hikmetleri söylüyordur.

Hoca Ahmet Yesevî, 1166 yılında vefat ettikten sonra onun kabrini, Türk halkları ziyarete başladı. Ayrıca Otrar'ın yok olmasından sonra artık Yesi, İpek Yolunun vazgeçilmez güzergahlarından birisi oldu. Doğudan batıya, kuzeyden güneye giden kervanlar, hep Yesi üzerinden göçer oldular.

Türkistan Şehrinin adı, 15. asrın sonuna kadar hâlâ Yesi'dir. 16. asırda, yer yer Yesi'ye Türkistan denilmeye başlanır ve 17. yüzyıla gelindiğinde artık bütün kaynaklarda Yesi'den Türkistan diye bahsedilecektir.

ŞEHR-İ ŞAHI TÜRKİSTAN

Kültepe; Yesi şehrinin üzerinde kurulduğu tepecik.

Adı neden Kültepe'dir? Bilen yok!

Acaba, Asya'dan Anadolu'ya bütün Türk Dünyasını yakıp, bir kasırga gibi küllerini savuran Moğol istilalarından önce de adı Kültepe mi idi? Bilen yok!

Bilineni Moğol kasırgasına kadar Yesi'nin bu tepecik üzerinde kurulu olduğu ve istilada yanıp kül olan Yesi'nin, artık aynı yere dönmediği.

Yesi de tarihte yakılan hemen her şehir gibi, eski yerinden biraz uzağa kaçar ve Kültepe'de Moğol istilasının külleri arasında bir ocak yanmaya başlar.

O nuruyla, bütün karanlık gönülleri aydınlatmaya talip bir ışıktır.

O sıcaklığıyla, garip kalanları etrafında toplayıp ısıtmaya başlar.

Ve bu ışık, yalnızca Yesi'de kalmaz, bütün Türkistan'ı, Kafkas'ı, Anadolu'yu şavkı tutar .

Bir rivayete göre, Kültepe'de kurulu şehrin adı Yesi olmadan önce *"Asan"* dır. Asan, yani huzurlu, barış dolu…

Yine asanlık yayılır Kültepe'de yanan ateşin alevlerinden. Huzura erer, gönüller.

Ve bu kordur ki, dağlar Moğol istilasının yaralarını.

Ve bu ateştir ki, büyük bir medeniyetin ruhunu ısıtır ve önünü ışıtır.

Ve Yesi, tarihte en parlak dönemini, Kültepe'nin külleri arasında büyük bir ocak kuran Kul Hoca Ahmet'in buraya yerleşmesiyle yaşamaya başlar.

Ve karşılığında Yesi, adını verir Kul Hoca Ahmet'e.

Ve Ahmet, Ahmet Yesevî olur.

Yesevî adıyla birlikte, Yesi de bilinmeye başlar.

Fakat onda yaşayanın büyüklüğü, kendinden çok yücedir. Bu yüzden şehir, bir müddet sonra sakininin unvanlarıyla anılmaya başlar.

Çünkü Kul Hoca Ahmet;

Şah-ı Türkistan'dır;

Mah-ı Türkistan'dır;

Ve Pîr-i Türkistan'dır.

Yaşadığı ve yattığı şehir de onun adıyla anılır olur.

Artık Yesi'nin unvanları;

Şehr-i Şah-ı Türkistan'dır;

Şehr-i Mah-ı Türkistan'dır;

Ve Şehr-i Pîr-i Türkistan'dır.

Yesevî, Türkistan'ın pîridir. Hatta Türkistan'ın manevi sahibidir. Türkiye Türkçesinde *"Hoca Ahmet Yesevî"* olarak söylediğimiz *"hoca unvanı"* Kazakça'da ve eski Türkçede *"k"* ve *"h"* seslerinin ortak bir bileşeni ile telaffuz edilerek *"Khoca"* denmekte ve *"sahip"* anlamına gelmektedir. Amatör bir etimologluğa girişirsek, Türkiye Türkçesindeki *"hoca"* ve *"koca"* sözlerinin kökü *"khoca"* olmalıdır. *"Hoca"* ilmin sahibi, *"koca"* evin, yuvanın ve elin sahibi.

Yani bizim *"Koca Yunus'un" "kocalığı"* ile *"Hoca Ahmet'in" "hocalığı"* aynı şeylerdir. Elin sahibi, *"Türkmen Kocalarının" "kocalığı"* da.

Dolayısıyla Hoca Ahmet Yesevî, her iki manasıyla da Türkistan'ın sahibidir. Orta Asya'daki tüm Türk İlinde, hatta İdil-Ural Kafkas, Anadolu ve Balkan Türkleri arasında *"Hikmetleri"* okunmakta, yetiştirdiği alperenler aracılığı ile onun metoduyla gönüllerin olgunlaştırılması sürdürür.

Kültepe'de yanan ateşten parçalar fırlatır, batıya, kuzeye… Başkurtistan'da Şeyh Hüseyin, Kafkaslarda Avşar Baba, Tokat'ta Gajgaj Dede ve Şeyh Nusret, Merzifon'da Pîr Dede, Kırşehir'de Hacı Bektaş, Bursa'da Geyikli Baba ve Abdal Musa, İstanbul'da Horoz Dede, Filibe'de Kıdemli

Baba Sultan, Varna'da Akyazılı Baba, Babadağ'da Sarı Saltuk, Türk alemine dağılmış ve Kültepe'den aldıkları ateşi, sıcaklığı ve aydınlığı gittikleri yerlere saçmış Yesevî alperenlerinin büyüklerindendir.

Yesi Şehri, Kul Hoca Ahmet'e adını vermişse, bir müddet sonra Yesevî de, kendi namını şehre verecektir.

Ve artık Yesi, eski Yesi değildir.

O Ulu Türkistan'ın koru, Türk- İslam Medeniyetinin tohumudur.

Devrin pek çok aydını tarafından Türkistan; dönemin mamur şehirleri Semerkant'la, Buhara'yla mukayese edilir olur. Hatta Babür döneminde yaşayan Şair Şeybani gibi bazıları için onlardan da yücedir:

"Evliyalar serveri ol Şah-i Türkistan imiş
Yeryüzüngü nuru tutgan Mah-i Türkistan imiş
Könlüme kel gir diyormen ol Semerkand arzulap
Bilmemişsen ey könül Dilhan-i Türkistan imiş."

EMİR TİMUR, YESİ VE YESEVÎ

Yesi'ye en büyük ilgiyi gösteren Türk Hanlarının başında hiç şüphesiz Emir Timur gelir. O güne kadar mütevazı bir kabir olan Ahmet Yesevî'nin makamını; *"Biz ki Ulu Türkistan'ın Emiri, Turan'ın başbuğuyuz"* diyen ve hayatı boyunca Türk halklarını bir bayrak altına toplamaya gayret eden ve bunu Göktürk Devletinden sonra büyük ölçüde başaran Emir Timur büyük bir abideye dönüştürmüştür. Timur Anadolu'da seferlerinde yaptığı *"zalimliklerle"* tanınsa da, bu onun bilime, sanata ve medeniyete verdiği önemle Türk tarihinde eşi az bulunur parlaklıktaki bir dönemi yaşattığı gerçeğini örtemez.

Onun Yesevî Türbesini yaptırma emri verişi ve Ahmet Yesevî'ye saygısı konusunda ilginç rivayetler anlatılır.

Rivayete göre, Hoca Ahmet Yesevî bir gece, Emir Timur'un rüyasına girerek; *"Derhal Buhara'ya git. Buhara Hanının eceli senin elindendir"* der. Buhara'ya sefer yapmayı düşünen Timur, ertesi gün harekete geçer ve önemli bir zafer kazanır. Bu hadisenin üzerine Yesevî kabrinin üzerine muhteşem bir türbe yapılmasını emreder.

Kendisi de bir sofi olan Timur, Ahmet Yesevî'ye büyük saygı duymaktadır. Kendi hatıratına dayanılarak nakledilen meşhur vakıada Timur, *"Rum iline saldırıya geçeceğim zaman Hoca Ahmet Yesevî Divanından fal açtım ve bana bildirildi ki, başın sıkıştığı zaman rubaimizi oku. Bu rubaiyi ezberleyip karşı ordunun askerleri ile karşılaştığımızda okudum ve zafere ulaştım".* Köprülü'nün aktardığına göre, 1402 yılında Çubuk ovasında Sultan Yıldırım'la karşılaştığında Timur;

"Yelda kiceni şems-i şebistan itkan
(Uzun geceyi kandil gibi aydınlatan)

Bir lahzada alemni gülüistan itkan
(Bir anda geceyi gül bahçesi eden)

Bes müşkil işim tüşübdür asan itkan
(Ne zaman güç işim düşse kolay eden

Ey barçanın müşkilini asan itkan"
(Herkesin güçlüğünü kolay eden)

Mısralarını, Yıldırımla karşılaştığında yetmiş kere okumuş ve savaşı kazanmıştır.

Timur'un ilme ve tasavvufa verdiği önem kendi türbesinden de anlaşılmaktadır. Türbesinde kimlerin hangi yerlerde kalacağını sağlığında belirleyen Timur; büyük hocasını kendi kabrinin baş ucuna, küçük hocasını sağ tarafına, kendi oğlunun ise kabrin ayak tarafına defnedilmesini emretmiştir. Tasavvuftaki mürşidinin ise aynı mekan içinde hepsinden ayrı ve daha yüksek bir yere defnedilmesini söylemiştir. Bugün Semerkant'ta bulunan ve altın yaldızlarla bezenmiş kubbesi ile dönemin güç ve ihtişamını yansıtan Timur Türbesinde, alt katta bulunan sandukalar bölümünü ziyaret edebilenler, bu ibret verici manzaraya şahit olurlar.

Timur ilim ve sanata verdiği önemle Seyhun ve Ceyhun arasındaki Türk medeniyetini yeni bir evreye taşıyordu. Fethedilen her yerden ilim ve sanat erbabı Semerkant'a davet ediliyor, Semerkant'ta ise tarıma verilen önemle yerleşik Türk medeniyeti yükseliyordu. Timur'un o dönemde yaptırdığı sulama kanallarında bazılarının hâlâ kullanılmakta oluşu, bu atılımın ne derece yüksek bir seviyede cereyan ettiğinin de işaretlerinden birisi sayılmalı. Bu yerleşik hayata geçişle birlikte, daha çok göçer Türk toplulukları arasında yayılan *"Yesevîye"* tarikatının yerine de *"Nakşibendiye"* yerleşiyordu. Yerleşik şehir kültürü içinde gelişen bu yeni hareket, her ne kadar Ahmet Yesevî'ye önem veriyor olsa da, Yesevî yolcuları arasında bir nebze huzursuzluk da oluşturmuyor değildi. Timur'un; Seyhun'un

kuzeyine, daha çok göçer Türklerin yaşadığı ve büyük bir çoğunlukla kendisine bağlı oldukları Ahmet Yesevî'nin Türbesini yaptırmasının siyasi etkilerini araştıranlar, Timur'un bu hareketiyle, göçer Türkler arasında büyük itibar kazandığını söylerler. Çünkü Timur'un yerleşik hayata ve şehir hayatına önem veren medeniyet hamlesi, Semerkant ve civarında etkisini gösterirken, Seyhun nehrinin kuzeyinde yaşayan Türkler, eski geleneklerini ve kültürlerini devam ettirmekteydiler. Timur'un asıl maksadı bu olmasa da, onun Seyhun'un kuzeyindeki Türk gruplarının bağlılığını kazanması yönünde, son derece yararlı olduğunu da gözden ırak tutmamak gerek.

Büyük bir medeni dönüşümün önderliğini yapan Emir Timur, oluşturduğu ve bilinçli olarak yönlendirdiği kültür farklılaşmasına rağmen, soy ve boy olarak bir ayrılıkları olmayan Seyhun-Ceyhun arasındaki yerleşik Türklerle, Seyhun'un kuzeyindeki göçer Türk toplulukları arasındaki dengeyi iyi koruyordu. Bugün dahi han soyundan gelmeye başka bir ifade ile *"Ak Budun"* olmaya çok önem veren Seyhun'un kuzeyindeki Türklerin ileri gelenleri, Semerkant'la içli dışlılardı. Yöre lehçesi ile *"aksüyek"* tabir edilen hanlar ve Anadolu Türkçesinde şehzade denilen *"sultanlar",* sık sık Semrekan'ta gidiyor hatta bazıları kendi grupları ile ilişkilerini sürdürerek Semerkant'a yaşamaktaydılar.

Timur'un, Yesevî Türbesinin inşası için 1397 yılında başlattığı çalışmalar, 1405 Büyük Türk Hakanının, Çin seferine çıkarken vefatı üzerine Türbenin özellikle güney cephesinin tamamlanamamasına sebep olur.

Timur'un yaptırdığı muazzam eserle Türkistan Şehri biraz daha önem kazanır ve bu dönemde Seyhun nehrinin güneyi ve kuzeyinde yaşayan Türk halkları arasında manevi bir bağ kurarak birliği sağlayan faktörlerden birisi durumundadır.

ŞEYBANİLER VE TÜRKİSTAN ŞEHRİ

Büyük Timur, kendi soyu han şeceresinden yani ak budundan gelmediği için, bütün gücüne rağmen kendisini *"emir"* unvanıyla adlandırır. Şeybaniler ise Altınordu Hanlarından Özbek Hanın soyundan gelmekteydiler. Altın Orduda, Özbek Hanın soyunun idaresine verilen Sibirya'nın, Tura şehrinde hüküm sürerken kendilerine bağlı Türk boyları ile birlikte Orta Asya'ya gelirler. Şeybani hanlarının ilki Ebul Hayr Han, 1428 de Tura'da (bugünkü Tobolsk bölgesi) tahta geçer ve 1468 'e kadar 40 yıl hüküm sürer.

Ruslar Altın Ordunun dağılmasından yaralanıp Sibirya'ya doğru ilerlerken o da, Seyhun'a doğru tüm Deşt-i Kıpçak'a sahip olur. Timurlular, kendi aralarındaki çekişmelerle sürekli güç kaybetmektedirler. Bu dönemde Deşt-i Kıpçak'taki Kazaklar, önemli bir güçtür. 16. yüzyıl başında Babür Han, Kazakların, bir anda üç yüz bin kişiyi seferber edebildiklerini anlatmaktadır. Ebul Hayr Han, Kazakları hakimiyeti altında tutmak isterken hayatını yitirir. Onun yerine oğlu Muhammet Şeybani geçer.

Orta Asya'nın önemli aktörlerinden olan Muhammet Şeybani, hangi hana bağlanacağını bilmeden bir süre, bozkırda at koşturur. Bu sırada Cengiz mirasçısı oldukları iddiasında olan iki han birden hüküm sürmektedir. Daha sonra Şeybani, Mahmut Han'a bağlanmaya karar verir.

Mahmut Han, bu davranışından dolayı Muhammet Şeybani'ye, Türkistan'ı, 1495 yılında tımar olarak hediye eder ve bu olay Türkistan Şehrinin de Orta Asya'nın da kaderini değiştirecek kadar önemlidir.

Türkistan Şehrinde merkezini kuran Muhammet Şey-beni, beş yıl sonra yani 1500'de, güneye inerek, Timurluların başkenti Semerkant'ı ele geçirir. Hüseyin Baykara'nın vefatından sonra ise Heratı alır (1507). Böylelikle İran'da hüküm süren Safevi hükümdarı Şah İsmail ile komşu ve aynı zamanda Osmanlılar ile de müttefikliği başlamış olur.

Osmanlı Sultanı Yavuz'un, Şah İsmail'i mağlup edişinde Şeybanilerin büyük katkıları olur. Aslında Osmanlı ordusundan daha güçlü olan Şah İsmail'in askerleri; batıdan Osmanlı, doğudan ise Şeybani baskısı altında kalırlar. Yavuz, ordusuyla sefere çıktığında Şeybaniler de Safevi sınırına asker yığarlar. Şah İsmail, ordusunu ikiye bölmek zorunda kalır ve bir kısım askerlerini Şeybanilere karşı doğuya gönderir; kalanları ile Osmanlının karşısına çıkar. İşte Yavuz, Şah İsmail'i bu ordusuyla yener. Bu Osmanlı- Şeybani ittifakı iki devlet de yıkılana kadar sürecektir.

Şeybanilerle birlikte, bölgeye Özbek adı da girmiş olur. Özbek Han soyundan gelen Şeybanilere bağlı halk tarafından da benimsenerek, Özbek sözü, halkın adına dönüşür.

İşte bu dönemde, Ulu Türkistan'da Kazak ve Özbek ayrışması iyice keskinleşecektir. Sibirya'dan Orta Asya'ya doğru yürüyüşlerinde, buradaki Kazaklarla mücadelelerinde hanlarını kaybeden Şeybanilerle, Kazakların arası bir daha Timurlular dönemi Mâverâ'ün-nehir ve Deşt-i Kıpçak ilişkisine dönmeyecektir. Kazaklar da; Kuzeyden gelip kendi yurtlarında düzenlerini bozan ve daha sonra Güneye geçen Şeybanilere, hiç iyi bakmayacaklardır.

Daha sonraki yıllarda Şeybanilerin birliği bozulunca onlar içinden çıkan kollar, Buhara, Hive ve Hokant Hanlıklarını kurarlar.

Bu dönemde Osmanlı- Şeybani ittifakı da Osmanlı- Buhara ittifakına dönüşür.

Buhara Hanı Abdullah Han, 1582 yılında, dedesi Muhammet Şeybaniye tımar olarak verilen ve ona Mâverâ'ünnehirin kapılarını açan Türkistan Şehrine gelir ve halk ona bağlılığını bildirir. Abdullah Han, Yesevî Türbesinin, Timur döneminde yarım kalan kısımlarını tamamlatır. Türkistan bu tarihten itibaren, Abdullah Hanın vefatına kadar onun tayin ettiği idareciler tarafından idare edilir.

TÜRKİSTAN ŞEHRİ, KAZAK HANLARI VE SONRASI

Timurluların akıllı siyasetiyle, aralarında yerleşik ve göçer kültür farklılaşmasının olmasına rağmen aynı soydan gelen bu halklar bir arada tutulabilirken, daha sonraları Seyhun'un kuzey ve güneyinin yolları ayrılır. Canıbek ve Kerey Sultanlar, Seyhun'un kuzeyine geçerek buradaki Kazakları, teşkilatlandırmaya başlar. Bu yol ayrımı daha sonraki yıllarda Kazak Hanlığı'nın doğmasına yol açar.

Türkistan Şehri ve bölgesi bu kopuşun geçiş sathındadır. Türkistan Şehrinin 30 kilometre kuzeyindeki Karadağlar ile şehrin 35 kilometre güneyinde yer alan Sırderya arasında kalan bölge, yani Kazakların tabiri ile *"Sır Boyu",* bu yerleşik ve göçer kültürün birlikte yaşandığı alandır. Kerey ve Canıbek Hanların kendilerine başkent olarak seçtikleri ve daha önce Ak Orda'nın merkezi olan Sığınak Şehri de bu geçiş kültürünün yaşandığı Sır Boyu ile kuzeydeki bozkırlarda yaşayan göçer halde yaşayan Kazaklar arasında tam bir geçiş noktasında bulunur. Sığınak Şehrinin bugünkü yeri Kızılorda Vilayetinin, Jagakorgan ilçesi, Tömenarık köyüne 20 km mesafede bulunmaktadır. İşte daha sonra Güneyde hüküm sürecek Şeynanilerin ilk Hanı, bu Sığınak şehrini kuşatırken vefat eder.

Türk tarihi için çok önemli gördüğümüz bir hadiseyi de burada belirtmekte yarar var: 14. asırda Sığınak şehrine giden seyyah İbn Ruzbehan, *"Sığınak halkı arasında Türkler, Kazaklar ve Karakalpaklar yaşamaktadır"* diye bilgi veriyor. İbn Ruzbaha'nın bahsettiği Sığınak'ta yaşayan halklardan Karakalpaklar, Şeybanilerle birlikte hareket ederek Sibirya'dan güneye inen gruplardan olmakla birlikte daha sonra Şeybanilerle ortak hareket yerine Kazaklarla beraber olmayı tercih etmişlerdir. Bu yakınlık Kazak Hanı Teuke Han döneminde, "*Altı Alaştan birisi"* sayılacak kadar yakınlaşmıştır. Bugün dahi Kazak halkının kendisine en yakın hissettiği Türk halkları arasında Karakalpaklar ve Kırgızlar ilk sıraları alırlar. Sığınak'ta Türk olarak isimlendirilenler ise değişik Türk halklarından yerleşik hayata erken geçen kişilerin ortak ismidir.

Bu kısa izahtan sonra Özbek adı ve kimliğinin, bir soy ve boy adı kimliği değil siyasi yapının halka kazandırdığı bir kimlik olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim, yüzyıllarca İdil-Ural Bölgesi ve Sibirya'da Özbek Hanın ve onun soyundan gelenlerin idaresinde hareket eden Karakalpaklar, eğer Şeybanilerle birlikte Orta Asya'ya indiklerinde onlardan ayrılıp Kazakların yanında yer almasalardı, bugün biz onlara da Özbek diyecektik.

Kazak kimliğinin meydana çıkışı da bundan farklı değildir. Nitekim *"Kazak"* sözünün esas anlamı *"otorite tanımayan ve kendi başına buyruk"* demektir. Nitekim, Seyhun'un kuzeyinde Canıbek ve Kerey Sultanlarla başlayan hareketlenmenin ve bu harekete katılanların ilk adı *"Özbek Kazakları"* olmuştur ki, Kazakların isyan ettikleri otoriteyi ve merkezi tarif için bu tanımlama yapılmıştır. Uzun yılların oluşturduğu yerleşiklik ve göçerlik kültür ayrımına da oturan bu hareket daha sonra kendi devletini ve ona tabii olan halkta kimliğini oluşturmuştur.

Türkistan Şehri, 17. asırdan başlayarak Ulu Türkistan'da yeni ve önemli bu gelişmelerin merkezi olacaktır. Türkistan, bu tarihten sonra Kazak Hanlarının başkenti olur ki, bu olay Türkistan'ın, Ahmet Yesevî ve Şeybanilerden sonra Türk tarihine attığı üçüncü büyük imza olacaktır.

Türkistan'daki Kazak Hanlarının ilki Esim Han'dır (1598-1628). Esim Han yaptığı hizmetlerle tanındı. Halk arasında söylenen *"Esim salgan (yaptığı) eski yol"* sözü onun hizmetlerinin yaygınlığına işaret olsa gerek. Esim Han'dan sonra sırayla oğlu Cihangir (Jihanger), Batır Han tahta oturdular. Bunlardan sonra 1680 yılında başa geçen Teuke Han, Kazaklar arasında ilk kez kurduğu şura ile devlet hayatında yeni bir dönemi başlattı. Bugün dahi halk arasında yaygın olan *"Altı Alaş"* fikri bu dönemde kurumlaştı. Altı Alaşın içine 1. Doğu Kazakistan'da yaşayan Kazak grupları Ulu Cüz, 2. Orta Kazakistan'da yaşayan Kazak grupları Orta Cüz; 3. Batı Kazakistan'daki Kazaklar Kiçi (küçük) Cüz, 4. Kırgızlar, 5. Karakalpaklar, ve 6. Gıyat ve Katagan gibi gruplar yer aldı. Bu grupların hepsi Teuke Han'a bağlıydılar ve bu döneminde Ulu Cüz'ü temsilen Töle Bi (bey), Orta Cüz'ü temsilen Kazı-bek Bi, Kiçi Cüz'ü temsilen Ayteke Bi, Kırgızlardan Gogırım Bi, Karakalpaklardan Sasık Bi

Türkistan Şehrindeki şurada Hanın yanında yer aldılar. Bu dönem Kazak Hanlığının en parlak yılları oldu.

Kayıp Han, Bolat Hanlarla devam eden Kazakların bu birlik dönemi, Moğol grubu Jongarlara 1723'te yenilmeleriyle son buldu. Doğu Kazakistan ve Ulu Cüz Jongarların elinde kaldı.

Bundan sonra Orta ve Kiçi cüzler ayrı ayrı Han tuttular. Teukenin torunu Sameke Han, 1726 yılında Orta Cüz'e Han oldu ve merkezi yine Türkistan Şehriydi.

Kiçi Cüz'e ise Ebil Hayır Han oldu. Kiçi Cüz, Rusya'ya komşu olarak yaşıyordu. İşte Kazakların bu zayıf döneminde Kiçi Cüz'ün Hanı Ebul Hayır, 1731 yılında Ruslarla antlaşma imzalayarak onlara bağlılığını bildirdi.

Bu tarihten sonra Türkistan Şehri, bağımsız tek Kazak Hanlığının merkezi olmakla birlikte, bütün Kazakların Rusya'ya karşı verdikleri istiklal mücadelesinin de merkezi haline dönüşecektir. Sameke Han'dan sonra tahta Abdulmemmet Han çıkar. Abdülmemmet Han kendi rızasıyla Hanlığı, 1739 yılında Abılay Han'a bırakır.

Abılay Han'ın Ruslara ve Moğollara karşı kazandığı zaferler, Kazaklar arasındaki itibarını iyice arttırır. Abılay Han, bu mücadelesinde yalnızca Kazakların değil, Rus'un eline düşen diğer Türk halklarının da bağımsızlığını düşünebilecek kadar geniş görüşlü, milli şuuru sağlam büyük bir handı. Bu yüzdendir ki, Abılay adı, bugün dahi milli birliğin, istiklal ve hürriyetin bayrağını her zaman yüksekte tutmanın bir sembolü oldu. Tarihçi Prof. Dr. Mehmet Saray, Osmanlı Arşivinde yaptığı çalışmalarda Abılay Han'ın Osmanlı Padişahına yazdığı mektuba rastlar. Mektupta Abılay Han, *"Bizim kuzeyimizde Başkurt isimli, ehli sünnetten bir halk yaşamaktadır. Bunlar Rusa esir düşmüşlerdir. Kazak Hanlığı ve Osmanlı İmparatorluğu güçlerimizi birleştirerek Başkurtları, Rus esaretinden kurtaralım"* demektedir.

Bu belge dahi tek başına Abılay Han'ın, ne kadar büyük bir siyaset güttüğünün yeterli ispatıdır.

Abılay Han, verdiği büyük mücadele ve bu sayede artan itibarı ile 1771 yılında bütün Kazakların ortak hanı seçilir. Bütün Kazak boylarından gelen beyler, batırlar, kahramanlar kısacası Kazak halkının ileri gelenleri Türkistan Şehrinde toplanırlar. Yesevî Türbesinin Büyük Aksaray salonunda yapılır toplantı. Bu toplantıda bütün temsilciler oy birliği ile Abılay'ı, bütün Kazakların Hanı ilan edip *"Ak Otağa"* oturturlar.

Abılay Han, 1781'de vefat ettikten sonra tahta Veli Han geçti ise de devri uzun sürmedi ve Türkistan yeni maceralara doğru yol aldı.

Türkistan, 1785 yılında, Şeybani Han neslinden Buhara Han'ı, Mir Şahmurat'ın eline geçer. Şahmuratta Türkistan'ı elinde çok tutamaz, Taşkent'te hüküm süren Yusuf Hoca 1799 yılında Türkistan'a girer. Yusuf Hoca'nın vefatından sonra Türkistan, tekrar Buhara'ya bağlanır. 1819 yılı yazında Türkistan, Hokant Hanı Ömer'in geçer ve 12 Temmuz 1864'e kadar da Hokant idaresinde kalır. Ömer Han'ın, Türkistan'ı aldıktan sonraki tavırları, o dönemdeki devletlerin Türkistan Şehrine neden bu kadar ilgi gösterdiklerinin de açıklaması gibidir.

Ömer Han, Hoca Ahmet Yesevî'yi ziyaret edeceğim diyerek, Türkistan'a öncü askerler gönderir. O dönemde Türkistan'ın başında Buhara Hanlığı'nın tayin ettiği, Kazak Töresi Tokay Töre bulunmaktadır. Ömer Han'ın askerleri, sabaha karşı uyuyan nöbetçileri esir edip şehrin kapısını açar ve Türkistan'ı halk uykudayken, savaşsız ele geçirirler. Tokay Töre, çocuklarıyla birlikte, bir fırsatını bulup Buhara'ya kaçar.

Bundan sonra Ömer Han, ordusuyla Türkistan'a gelip civardaki Kazakları da kendisine bağlar. Ömer Han Türkistan'da Yesevî Türbesinde bir müddet kalır ve 70 koyun kurban eder. Ömer Han ziyaretinden sonra Şihalbtal'ı, Türkistan idaresinden sorumlu yapıp Hokant'a döner.

Ömer Han, Hokant'a girince büyük şenlik yapılır; Han, halka gümüş akçeler dağıtır ve şehrin ileri gelenlerini toplayarak kendisini, *"Emir-ül Müslimin"* ilan ettirir. Taç giyer ve yeni unvanıyla mühür yaptırır. Artık Cengiz Han ve Timurlularla kendisini eş tutmaktadır.

Türkistan Şehrinin hakimiyetini almakla, kendisine Emir-ül Müslimin unvanı vermeye hak görebilen Ömer Han'ın bu davranışı, bu şehrin ne derece önemli olduğunun da güzel bir izahı olsa gerek.

Buhara Hanlığı da Türkistan'ın elinden gitmesini kolay kabullenmez ve Tokay Töre, Buhara'dan asker alıp tekrar Türkistan'a gelirse de başarılı olamaz. Bu başarısızlıklarının bedelini Buhara'da canıyla öder.

1821 yılında, Tentek Töre isimli Kazak Töresi Hokant'tan ayrılmak ister. Buna karşılık Ömer Han, Ebulkasım komutasında asker gönderir. Tentek Töre, 12 bin adam toplayarak Sayram'da, Ebulkasım'ı karşılar ama yenilir.

Türkistan, 1864 yılı tekrar Hokant'tan ayrılmak isterse de yine başarılı olamaz. Şehir aynı yıl, 12 Haziran 1864 yılında Rusların eline geçer. Bu arada Abılay Han'ın torunlarından ve Kenesarı Han'ın oğlu Sadık Töre de Türkistan'ın Rusların eline geçmemesi için adam toplayıp savaşa katılır.

ÇARLIK VE SOVYET DÖNEMLERİ

Çerniyev ve Verevkik komutasındaki Rus ordusu, 1864 yılı Haziran ayının başlarında Türkistan'ı kuşatırlar ve Türbe yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalır. Türkistan bu kuşatmaya 12 gün dayanır. Kuşatma sırasında Rus topçularının ateşinden Türbe, 11 yerinden darbe alır. Ruslar şehrin teslim olmaması halinde Türbeyi yıkacakları tehdidinde bulunurlar. 12 gün dayanan şehir ileri gelenleri, bu tehditlerin gerçek olabileceğini görünce beyaz bayrak çekmek zorunda kalırlar.

Taşkent'teki bazı elyazma Hikmetler de;

"Ming ikki yüz saksan birda Urus kelgay
Türkistani atrafini kamsab algay"
(Bin iki yüz seksen birde Rus gelecek,
Türkistan'ı, etrafını zorla alacak."

mısralarının bulunduğu söylenmekte. Bu Hikmetle Türkistan'ın işgali hadisesi Yesevî tarafından 800 yıl önce haber veriliyordu.

Ruslar, Yesevî Hazretlerinin halk üzerindeki etkisini biliyorlardı. Şehri işgal ederken bu derin manevi etkiyi kullandıklar gibi daha sonraki yıllarda halkı kendi yanlarına çekmek için de bu faktörü değerlendireceklerdi.

Kaynaklar; Türkistan'ın işgalinden sadece 5 yıl sonra A. Kun isimli bir sanat tarihçisi, 1871-72 yıllarında orijinal fotoğraflarla *"Türkistan Albümü"* hazırladı. O yıllarda dünyada tarihi sanat eserlerine olan ilgi de artmaktaydı. Bugün Yesevî Türbesi Müzesinin arşivinde bir kaç kopyasını görebildiğimiz, bu fotoğraflarda Türbenin etrafı yıkıntılar ve süprüntülerle dolu olarak görünüyor. 1884 yılında Çar idaresi Türbenin tamiri için yüklü bir miktar tahsisat ayırır, fakat bu tamir girişimi Türbenin bozulmasıyla sonuçlanır.

Çarlığın bu girişimi olumlu sonuç vermeyince 1907 yılında halktan yardım toplanarak tamir girişimlerine başlanır. 1910 yılında tekrarlanan bu kampanya ile bazı bölümler elden geçirilir.

Ruslar, 1875'te yeni şehir planını uygulamaya koyarlar. Yesevî Türbesi'nin güney doğusuna askeri garnizon ve onun etrafına da gerekli yapılar inşa ederler. Yeni şehir birbirini kesen iki caddeye açılan sokaklardan oluşacaktır. Yolların kenarına kanallar açılır ve ağaçlar dikilmeye başlanır. Daha sonra Kuzeydoğu noktasında bileşecek olan yeni şehirle eski Türkistan'ın neredeyse irtibatları yoktur. Bugün dahi Türkistan'ın valilik, savcılık, vergi dairesi gibi idari birimlerinin bulunduğu bölge bu yeni şehir semtidir.

Türkistan için önemli gelişmelerden birisi de 1901-2 yılında şehirden 4,5 km batıda Taşkent-Orenburg demiryolu üzerinde istasyonun kurulmasıdır. İstasyonun çevresinde Barisofka adıyla bir köy oluşmaya başlar. İstasyon köyü başlangıçta şehirden kopukken, 1909 yılında istasyondan şehre doğru uzanan bir cadde yapılır. Bu cadde daha sonraki yıllarda Türkistan'ın en hareketli bölgesi olacaktır. Nitekim İstasyon caddesi gelişir ve 1960'lı yıllarda İstasyon Köyü Türkistan birleşir.

Kazak Gazetesinde 1913 yılında, Büyük Kazak Milliyetçisi Mirjakıp Devlet tarafından yayınlanan *"Hazret Sultan"* başlıklı yazıda ise yazar kendisinin Türkistan'a ziyarete gittiğini ve izlenimlerini yayınlar. *"Hazret Sultan"* bugün de Ahmet Yesevî için Kazaklar arasında sık kullanılan ifadelerden birisidir. Bakın Mirjakıp, o yıllardaki Türkistan'a olan ilgiyi ve halkın durumunu nasıl anlatıyor:

"Hangi yörenin Kazağı olursa olsun her Kazak, Hazret Sultan adını bilir." "Hazret Sultan'a gidiyoruz, filanca Hazret Sultan'a gitmiş" gibi sözler, Kazaklar arasında sık konuşulur. Hazret Sultan'ı ziyarete istekli takva ehli ve sofiler, Kazaklar arasında çoktur. Hazret Sultan'a varıp dönenler, hacca gidenlerden itibarca biraz az olurlar. Onlar ziyaretlerini hac kıyafetleri içinde yaparlar ve ellerinde o kıyafetlerle dönerler. Halk bunlara Mekke'den gelen hacılar gibi hürmet edip, ellerini sıkar.

Kazaklar, Türkistan'a böyle saygı gösterse de, Hazret Sultan'ın orada olduğunu bilse de çoğunluk oralar hakkında çok az şey bilmekte. Bu Mayıs ayının birinde, Taşkent'e giderken ben de Türkistan'a uğrayıp Hazret Sultan'ı ziyaret ettim.

…

Bugün, Hazret Sultan Türbesinin her tarafı yarılmış ve yıkılacak gibi duran bir görüntüsü var. *"Hoca Ahmet Yesevî'nin nesliyiz"* diye yüz yıllardır, Türbeyi sahiplenerek, buraya gelen ziyaretçilerden faydalanan hocaların, Türbenin sonsuza dek yaşaması için bir şeyler yapmaya niyetleri yok gibi. 1910 yılında *"Hoca Ahmet Yesevî Türbesini tamir edeceğiz"* diyerek halktan hesapsız para toplandı. Toplanan paranın, 12 bin som olduğu söylendi, Kozloviski adında bir mühendis tamirata başladı. Daha işin onda biri bile bitmeden hocalar, mühendisle dalaşıp onu gönderdiler. Bunlardan hesap soran hiç kimse yok. Hocalar köy köy dolaşıp Kazaklardan, Türbenin tamiri için mal topluyorlar. Mustafa ve Gulamkadir denen hocaların, 1910 yılı Atbasar yöresi Kayıtavıl denen köyden topladıkları paraların ne olduğu belli değil. Yine Evliyaata yöresi Kazağı, Botbay boyundan Hurmuhammet Bekioğlu isimli bir zengin, Hazret Sultanın ziyaretine yüklü bir parayla gider ve Şuham isimli hocaya 100 atla birlikte bunları verir. Bunların neticesinden de haber yok.

…

Bu olaylar da gösteriyor ki, Türkistanlı Hocaların Türbeyi tamire niyetleri yok. Türkistan idarecileri, yönetimlerindeki Müslümanların, başka işlerinde çok disiplinli olsalar da, Hocaların bu yaptıklarına karşı neden sessiz kaldıklarını bir türlü anlayamadık.

Bugün idarenin kararıyla, Türbenin bazı bölümleri, tehlikeli denilerek ziyarete kapatılmış. Abılay Han'ın yattığı bölüm, Aksaray denen bölüm, ziyarethane ve türbenin kuyusu hepsi de kapalı. Bu Türbenin idaresi, Hocalarda olduğu müddetçe, halktan milyonlarca para toplansa da fayda yok.

Türbenin tarihi bir hatıra olduğunu düşünüp sonsuza kadar kalmasını isteyenler, onun tamiri ve idaresini bir arkeoloji enstitüsüne vermeliler. Halktan toplanan paranın kuruşuna zarar gelmeyecek düzenlemelerle bu enstitü mühendislerle tamire girişmeli. Maksadın gerçekleşmesi için başka çare yok. Değilse bugüne kadar beş-altı asır yaşayan Hoca Ahmet Yesevî Türbesinin yerinde, gelecekte, büyük bir toprak yığınını görmek acayip bir iş olmayacak.

Türkistan'a olan halkın ilgisine bir başka örneği de, Kazak Gazetesinin 1915 yılı Martında yayınlanan sayılarından öğreniyoruz: Türkistan Şehrini kalkındırmak için, Petesburgda bir banka hesabı açılır. Gazete, *"Ötegenoğlu Sadık ve Bayzakoğlu Mevlenkul adına açılan hesaba, isteyen Müslümanların yardımda bulunabileceklerini"* yazar. Türkistan'dan haberi kaleme alan Mahmut Mirzanın ifadelerine göre, *"Bu yardımlar bir komisyon aracılığı ile Türkistan'da okul açılması ve hazırlanan bir kitabın yayınlanması için kullanılacaktır."* Ayrıca, metni Türkistanlı Süleyman Mirza tarafından kaleme alınan *"Ak Jayna Karar Taptı" (* Ak Parıltı Karar Verdi) isimli oyun Türkistan'da sahnelenecektir.

1917 ihtilalinden sonra Başkenti Taşkent olan *"Türkistan Cumhuriyeti"* ve daha sonraki yıllarda Kazakistan'ın kurulmasıyla Türbeye büyük ilgi gösterilir. Dönem dönem Özbekistan'la da Türbenin restorasyonu konunda işbirliği yapılır. Sovyetlerin, milli ve manevi değerlerin ortadan kaldırılıp *"homo sovyetikus yaratma"* yönündeki bilinen kültür politikaları ve baskıları altında yapılan bu çalışmalar her türlü taktirin üzerindedir.

BAĞIMSIZLIKTAN SONRA TÜRKİSTAN

Türkistan, iki dünya eşiği!
Türkistan, er Türk'ün beşiği!
Harika Türkistan'da doğmak
Türk'ün Tanrıdan gelen nasibi .

Kazak Şairi Magcan Cumabay'ın bu dizeleri, Türkistan Şehrinin hemen girişinde, büyük levhalar üzerinde karşılar bizi. Türkistan'ın birliğini arzulayan Mağcan'ın bu dizelerindeki kastı, Ulu Türkistan olsa gerek, zaten onu Türkistan şehri olarak algılamakta da çok beis yoktur. Nitekim Türkistan Şehirlilerde öyle yorumlayıp, ana yolun kenarında büyük levhalara yazmışlar.

Türkistanlıların gurur duydukları sözlerden birisi de Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev'e aittir: *"Dün Türklük aleminin manevi merkezi olan Türkistan Şehri, bugün kültür ve sanat merkezi olma yolunda."* Doğrusu Türkistanlılar, Devlet Başkanlarının bu sözü, gayet şuurlu olarak söylediğinin farkındalar; çünkü Kazakistan bağımsızlığını kazanır kazanmaz yapılan ilk işlerden birisi olarak, asırlar boyu Türk aleminin manevi merkezi olmuş bu şehirde, *"Türkistan Üniversitesi"* adıyla bir üniversite kurmak olmuş. Kazakistan'da üniversite kuruluşlarında teamül, kuruluş kararını Başbakanın imzalaması kafi iken, Türkistan Üniversitesi'nin kararını bizzat Nazarbayev kendisi imzalamış. Bu sembolik tavır çok manalı. Bu arada, vakit geçirmeden, Türkistan şehrinin idari statüsü yükseltilir. Daha önce belde düzeyinde bir idari yapıya sahip Türkistan, öncelikli ilçelerden biri haline getirilir.

Türkistan şehrine verilen önemin, özel sebebi elbette yine Hoca Ahmet Yesevî'dir. 1913 yılında Kazak Gazetesinde Mirjakıp Devlet'in ileri sürdüğü fikir gibi, Yesevî Türbesi, Kazakistan Arkeoloji Enstitüsünün nezaretinde sonsuza kadar yaşatma gayret ve ilgisi başlar. Bu girişim, Türbe tarihinin en ciddi restorasyonu çalışması olur ve 24 Aralık 1992 yılında Türkiye ile Kazakistan arasında imzalanan anlaşma ile başlar. 1999 yılında tamamlanan restorasyonla Türkiye, Türk kültür tarihine çok ciddi bir katkı yapar. Emeği geçen herkesi kutlamak gerek.

Bunlar şehre verilen özel önemin neticeleri olur.

Böylelikle, bağımsızlıktan sonra yeni bir döneme giren Türkistan şehrinin, büyüme ve gelişmesinin ilk belirtileri daha şehre girerken hemen göze çarpar. Şehrin Çimkent girişinde yolun sağında ve solunda bazıları yeni tamamlanmış bazılarının hâlâ inşaat halinde olduğu onlarca kerpiç ev dikkatleri çeker. Kazakistan coğrafyasında, herhangi bir şehirde bu yeni inşaat manzaralarına toplu halde rastlamak mümkün değildir dersek, mübalağa etmiş olmayız. Yeni yapılanmaya açılan bu bölge, Hakimliğin şehir planında yerleşime açılan yeni yerlerdir. Sovyet sonrası idarelerin hepsinde olduğu gibi Türkistan'da da valilik ve belediye hizmetlerinin fonksiyonunu adına *"hakimlik"* denilen tek bir kurum yürütür ve şehrin idarecisine de *"hakim"* denir. Hakimlik yeni evlenenlere, şehre yeni göç edenlere, bu bölgeden 500'er metrekare arsa tahsis etmekte ve halk da kendi imkanlarıyla evlerini inşa etmekteler.

Bu yeni yerleşim bölgesi geçildiğinde yolun sağ tarafında, Türkistan Üniversitesine 1993 yılında bir anlaşma ile Türkiye'nin de ortak olması sonucu kurulan *"Hoca Ahmet Yesevî Türk-Kazak Üniversitesinin"* kampus alanı gelir. Kampusun karşısında ise yine yüksek avlu duvarlarıyla kerpiç evlerden oluşan, Türkistan'ın büyük mahallelerinden *"Yesi"* bulunur. Bu mahallenin bağımsızlık öncesi adı *"Kominizm Mahallesi"* imiş. Mahalle sakinlerinin ortak teklifi ve idarenin kararı ile adı Yesi olarak değiştirilmiş. Böylelikle şehrin tarihi adlarından birisi bir mahallede de olsa tekrar yaşatılmaya başlatılmış. Yesi mahallesi yolun sol tarafında şehrin içine, Yesevî Türbesi'nin doğu cephesine, Kültepe'ye kadar uzanır.

Doğrusu yöredeki nüfus, ekonomik yapı kriterleri ile kendine emsal tutulabilecek diğer şehirlere göre Türkistan, kendisine verilen bu özel önemin diğer neticelerini de almakta gecikmez. Yöredeki öbür şehirler küçülürken, oralarda yaşayanların fert başına aldıkları milli gelir payı düşerken Türkistan, hem nüfus olarak hem de halkının refahı olarak büyüme eğilimine girer. Sovyetlerin dağıldığı dönemde yetmiş yedi bin olan Türkistan nüfusu, bağımsızlığın ilk on yılında on bin kişi birden artar. Bunlar elbette, şehre verilen özel önemin neticeleri ve Bağımsız Kazakistan yaşadıkça, Türkistan'ı bekleyen aydınlık geleceğin ilk göstergeleri.

Bugün Türkistan şehri, eski yeni bütün bu bölümlerin bir ahenk içinde bir araya geldiği orta büyüklükte bir şehir olarak, Orta Asya bozkırının ortasında hayatına devam etmekte. *"Ordularının geçtiği yerlerde ot bitmez"* denen Moğol askerlerince yakılan Kültepe ise, hâlâ boş. Sit alanı olarak tarih araştırmacılarının çalışmalarına tahsis edilmiş. Doğru olan bu kararla, Kültepe ebediyen boş kalacak gibi görünüyor ve halkın Moğollar hakkındaki kehaneti bir kez daha gerçek oluyor.

Yesi Mahallesi

Yesi, geleneksel yapılardan kurulu bir mahalledir. Her ev, bahçesiyle birlikte, yaklaşık 500 metrekare arsa üzerine kurulmuştur. Tek katlı kerpiç evlerin, avlu duvarları da evlerin duvarlarının yüksekliğine yakındır ve tüm bahçeyi boydan boya çevreler. Avlunu yüksek duvarlarının sokakla irtibatını sağlayan büyük kapılar bulunur. Bu kapılar iki bölümlüdür; birisi gündelik kullanımda insanların kolayca girip çıkmaları için konulmuş, Anadolu köylerinde *"koltuk kapı"* denilen küçük kapı, ve arabaların girebileceği genişlikte iki yana açılan çatal kapılar. Eğer ailenin arabası varsa avlunun kapı girişindeki kısmı aynı zamanda garaj görevi de görür. Bu yüzden bazı kapıların üzeri arabayı gölgeleyecek kadar örtülüdür.

Avlunun kalan kısmı ise ailenin bahçesi olarak kullanılır. Domates, salatalık, biber gibi sebzeler ve bazı meyve ağaçları bu kısımda bulunur.

Avlu duvarlarının bu yüksekliği güvenlik kaygısıyla birlikte aile yaşantısının mahremiyetinden kaynaklanıyor olmalı, çünkü bu evlerin avluları da evin bölümlerinden sayılır. Her avluda, yaz gecelerinin serinliğinin sefasını sürmek için kurulmuş, yerden yarım metrelik ayaklarla yükseltilmiş, 5-6 metre kare genişliğindeki *"desterhan"* mutlaka bulunur. Kimi desterhanlar etraflarına dikilen üzüm asmaları veya sarmaşıklarla yeşillendirilip gölgelendirilerek gündüzleri de oturulup sohbet edilecek, ailece yemek yenecek mekanlar haline getirilirler. Ailenin bahçesine diktiği çiçeklerin büyük bir kısmı mutlaka desterhanın çevresindedir. Tercih edilen çiçekler ise yediveren gülleri ve kendine has güzel kokusuyla reyhandır. Baharla birlikte misafirler desterhan üzerinde yudumlanan çaylarla burada ağırlanmaya başlanır. Hatta geceleri üzerine örtülen cibinliklerle desterhanlar, yaz gecelerinin tadına doyulmaz güzel uykularının uyunduğu yerler haline gelir.

Yine bu kerpiç evlerin avlularında genellikle, Anadolu'nun bazı yörelerinde de benzerleri görülen, kümbet şeklindeki geleneksel ekmek tandırları bulunur. Bu tandırlarda, şekli ve büyüklüğüyle Türkiye'de ramazan pidesi adıyla üretilen ekmeklere benzer nefis *"nan"*lar pişirilir. Nan sözü Farsçadan Orta Asya Türk lehçelerine geçmiştir ve ekmek anlamına gelir. Eğer ev sahibi Özbek ise, bu nanlara ilave olarak *"samsa"*yı da unutmamak gerekir. Samsa, hamurun içine kuşbaşı et ve soğan konarak yapılan bir börek çeşididir ki, tandırdan çıktığında henüz buharı üzerinde iken yemesine doyum olmaz. Yöre insanın çok sevdiği bu börek adeta *"Özbek fast food"*u dur. Yol kenarlarına kurulan tandırlarda samsa pişirip satarlar. İşi acele olanların hemen ayak üstü alıp yedikleri, ucuza karın doyurmanın bir yoludur bu.

Geleneksel Türkistan evlerinin avlularının vazgeçilmez unsurlardan birisi de odun ocaklarıdır. Avlunun eve yakın bir köşesine kurulan bu ocaklarda en itibarlı misafirlerin sofrada önüne konan ve yenme usulleri ile adeta bir tören havasında parçalanan başlar pişirilir. Kalabalık gruplara ikram edilecek *"beşparmak"* yemeği ve at etinin en nefis hali olan kazı, yine bu ocaklarda kaynar. Ocağın ev ve desterhana yakın kurulmasının sebebi de, yemeklerin soğumadan servisini yapabilmek içindir.

Kanalizasyon sistemi henüz yapılmamış şehirde, tuvaletler de avlunun içinde yer alır.

Sözün özü; Türkistan'da avlular, yalnızca evlerin bahçeleri değil, aile hayatının önemli bir kısmının yaşandığı mekanlardır. Bu yüzden olacak yüksek duvarlarla, yad gözlerden gizlenmişlerdir.

Kerpiç evlerin içlerinde ise, eski dönemlerin dar çadırlarında geçen günlerine tezat geniş mekanlar bulunur. Özellikle salon kısımları mübalağlı sayılabilecek ölçüde geniş yapılmıştır. Bu genişlik sosyal yaşantının da bir zorlaması olabilir. Bayramlarda, düğünlerde, yaş günlerinde eş dost ve akrabaların katıldığı kalabalık toplantılara bu geniş mekanlar ev sahipliği yapar. Salonun iki yanına körpece denilen geniş minderler serilir. Yastıklar da minderler gibi geniş ve büyüktür. Türkistanlılar, körpecelerin üzerine uzanarak, dirseklerini bu yastıklara dayayıp sohbet etmeye bayılırlar. Bir Türkistanlının en rahat ettiği oturuş şekli herhalde budur.

Ailenin büyükleriyle birlikteyken her zaman bu rahatı bulamazlar. Kimin nereye oturacağı ve böylelikle de o sohbeti kimin idare edeceği hemen ilk anda belli olur. Salonun baş köşesine *"tör"* derler. Orada bulunan en yaşlı veya en itibarlı kimse töre geçer oturur. Onun adı artık *"törağa"*dır. Törağa, toplantılarda ayrıntılarla pek meşgul olmaz ve böylelikle de insanlarla yüz göz olarak otoritesini zayıflatmaz; o ağırbaşlılığın temsilcisidir. Sohbetin şenlenmesini sağlamak, orta yerde suskunluk olmasını engellemek hatta servisi yönlendirmek *"tamata"*nın görevidir. Tamatalık herkesin yapabileceği bir iş değildir. Tamata şen şakrak, konuşma kabiliyeti olan, pratik zekalı ve usül erkan bilen kişilere verilir. Bu bazen kişilerin kendilerini tamata ilan etmesiyle olur bazen de törağa bu görevi birisine verir.

Sofraların üzeri her zaman ceviz, kişmiş denen çekirdeksiz kara üzüm, meyveler, reçellerle doludur. Ekmek, ev sahibi tarafından bölünerek sofradakilere dağıtılır. Özbeklerin çok itina göstermedikleri bu adet bir Kazak evinde mutlaka misafirler geldikten sonra ev sahibinin ekmeği eliyle bölerek dağıtması şarttır. Ayrıca yaşı kariyeri ne olursa olsun ev sahibi topluluğun en ucunda kapıya yakın yerde oturur ve aksi büyük saygısızlık kabul edilir.

Ev sahibi bulunduğu yerden servise de yardımcı olur.

Eğer kalabalık özel bir programla toplanmışsa sofranın vazgeçilmez yemeği *"beşparmak"*tır. Kazakların milli yemek olarak tarif ettikleri beşparmak, baklava dilimi iriliğinde kesilmiş hamurların üzerine haşlanmış et dökülerek servis yapılır. Hazırlaması zahmetli olan beşparmak için akraba hanımlar veya komşular kendi aralarında yardımlaşırlar. Önce hamurlar açılır. Etler bir kazanda hazırlanır. Etler alındıktan sonra aynı suya hamurlar konarak pişirilir. Pişen hamur, geniş tepsilere serilir ve üzerine et dökülür. Beşparmak yemeğini Kazaklar elle yemeyi severler. Zaten adını da beş parmak kullanılarak yendiğinden dolayı aldığı söylenir. Hamur parçalarının içine eti yerleştirerek ikisini beraber yerler. Doğrusu yemesi biraz zor olmakla beraber lezzetli bir yemektir ama benim asıl tercihim *"beşparmak sorpasıdır."* Beşparmak yemeği hazırlanırken etin ve hamurun kaynadığı su *"sorpa"* yani çorba olarak arzu edenlere bardaklarda ikram edilir ki, çok lezizdir.

Beşparmak yenmeye başlanmadan önce, törağanın önüne konan koyun başı yemeğin törensel kısımlarından birisidir. Ev sahibi bir tepsiye konmuş koyun başını yanında bıçakla beraber törağanın önüne koyar. Türkiye'de de bazı doğu illerimizde yaşanan bu adet, ev sahibinin *"başımızla birlikte seninleyiz"* ifadesini taşır ve büyük saygı göstergesidir. Törağa bir parça kendisi aldıktan sonra baş etlerinden keserek sofrada oturanlara dağıtır. Kime hangi kısımdan verdiğinden mesajlar çıkarılmaya çalışılır veya bazen bu mesajları kendisi verir. Bir gence başın kulağından kesip vermişse bu, *"daha dikkatli dinle"* anlamına gelebilir. Eğer göz bölgesinden kesmişse bu *"seni gözüm gibi seviyorum"* demek de olabilir *"gözünü aç" a*nlamına da gelebilir.

Yemekten sonra *"Amin Allahuekber"* sözleri hemen herkes tarafından yemek duası olarak söylenir. Eller yukarı kaldırılarak baş hizasından çevrilip aşağı indirilir yüze sürülmez.

Evler kömür sobasına bağlı kat kaloriferi sistemiyle ısıtılır tek sobayla evin her yeri ısıtılır. Bu sistem bileşik kaplar prensibine dayalı basit bir yapıdır. Anadolu'da kuzine tabir ettikleri sobalar evin girişinde yakılır. Sobanın üzerinde küçük bir su kazanı bulunur. Peteklere giden borular bu kazana bağlıdır ve su dengede durmaktadır. Kazanın kaynaması ile birlikte genleşen ve buharlaşan

su, sistemi harekete geçirir ve boruların içinde devr-i daim başlar. Bu basit düzenekle evin her yeri birden ısıtılmış olur.

Kazak veya Özbek, hemen bütün Türkistanlıların yer evlerindeki düzen bu şekildedir. Bir farkla ki, Özbeklerle meskun olan evlerin bahçeleri daha yeşil ve meyve ve sebze yönünden daha zengindir. Bu fark Özbeklerin tarım işlerine daha yatkın olmalarından kaynaklanıyor olsa gerek.

"YENİ TÜRKİSTAN"

Çimkent şehrinden gelen ana yolun ilk dört yol kavşağı Yesevî Türbesine dönülecek yerdedir. Bu kavşaktan sola dönüldüğünde Yesevî Türbesi, sağa dönüldüğünde ise Kentav yoluna çıkılır. Şehrin merkezine gitmek için kavşağı karşıya geçmek gerekir.

Bir bakıma şehrin idari merkezi de bu kavşaktan itibaren başlar. Kavşağa girişte sol tarafa düşen okul binası, onun arkasındaki askerlik şubesi, hemen karşıda savcılık binalarıyla Rusların Türkistan'ı ele geçirdikten sonra kurdukları *"yeni Türkistan"* bu civarda yerleşmiştir.

Savcılık binasından sonra eskiden Lenin heykelinin bulunduğu büyükçe bir meydan ve meydanı cepheleyen Hakimlik ve Yesevî Üniversitesi binaları yer alır. İlk Kazak Hanlarından Esim Han'ın adını taşıyan bu alanda, Nevruz Bayramı, Bağımsızlık Bayramı gibi büyük törenler yapılır. Her Nevruzda büyük bir festival yerine dönüşür bu alan.

Büyük Özbek yazarı ve Türkistan doğumlu Adil Yakupov'un çocukluk yıllarında bu civarda beş bina varmış.

Yakupov, çocuk yaşta iken babası, antikomünist olduğu gerekçesiyle tutuklanır. *"Rejim düşmanının çocuğu"* sıfatıyla geçirdiği günlerde Türkistan'ın bu semtini ve bu alanda yapılan törenleri Yakubov, şöyle anlatır:

"Türkistan'da Kul Hoca Ahmet Yesevî Türbesinin hemen yanında Orta Asya'yı zapt eden General Çerniyayev tarafından yaptırılan beş altı tane sağlam kerpiç yapı bulunuyordu. Çerniyayev, bu binaları çarın askerleri için yaptırmış; Sovyet hakimiyeti ise bu binaları hapishane haline getirerek etrafını dikenli tellerle çevirmişti. Her cumartesi dikenli telli bu kaleye en az 150-200 genç yaşlı, kadın erkek toplanıyordu. Bunlar *"halk düşmanlarının"* aileleriydi. Genç kadınlar, titreyen, iki büklüm ihtiyarlar hapishane memurlarının yemekleri kabul etmelerini bekleyerek sabahtan akşama kadar dikenli tellerin yanında mahzun mahzun duruyorlardı. Validem bazen beni de hapishaneye beraberinde götürüyor, eğer görüşmek nasip olursa babam beni de bir kez daha görsün istiyordu, ama babamı bir defa olsun göstermediler, göstermedikten başka götürdüğümüz yiyecekleri de defalarca geri çevirdiler. Bazen ben birkaç saat gözlerimi dikip bekledikten sonra bir bahane ile hapishanenin tam yanındaki şehir parkına doğru koşardım. Orada Allah'ın her günü miting yapılıyordu. Şehir okullarından davul ve trompet sesleri ile *"piyonerler"* ve hatta *"oktyabryatlar"* (komünist çocuk teşkilatlarının üyeleri) sıra sıra parka geliyorlardı. Parkın ortasında kırmızı pankartlarla sarılmış büyük kürsüler yerleştirilmişti. Deri ceket giymiş beli tabancalı *"faaller",* bu kürsülerden nutuklar atıyorlardı."

Yesevî Türbesinin yanındaki kavşaktan her geçişimde, gözlerim hep Yakubov'un çocukluk yılları hatıralarından anlattığı binaları arardı. Kavşağın sağında duran okul binası, Yakupov'un okuduğu okul olmalıydı. Hapishane olan binalar ise ya karşı köşede halen savcılık binası olarak kullanılan yerlerdi veya okulun arkasındaki askerlik şubesi binaları. O dönemde her gün tören yapılan park ve meydan ise savcılıkla hakimlik binaları arasındaki park ve şimdiki adıyla Yesim Han alanı olmalıydı.

Yakubov'un beş-altı taş bina olarak tarif ettiği *"Yeni Türkistan"* mahallesi daha sonraki yıllarda birbirine paralel caddeler ve ona açılan sokaklarla epeyce genişlemişti. Bütün resmi daireler, bankalar bu civarda kurulmuştu.

YESEVÎ TÜRBESİ

Tan yeri ağarıyordu. Güneş arkamızdan ilk aydınlığını bozkıra yayarken, biz batı yönüne doğru seyir halinde idik. Henüz şehre dair hiçbir belirti görünmezken, muhteşem mimari yapı, göz alabildiğine uzayıp giden bozkırın ortasında, adeta stüdyoda tasarlanmışçasına tek başına, dimdik duruyor ve bakışlarımızı esir alıyordu. Arabayı kullanan Kazak şoför Ömürzak, şehre takriben, on beş kilometre yolumuz kaldığını söylüyor. Yaklaştıkça abide büyüyor ve ışıltısı artıyor. Etrafında çok katlı, şehrin yüksek binalarının görünmeye başladığı zaman, Türkistan şehrine girmeye artık beş kilometre yolumuz kalmıştı. Muhteşem abidenin, yer seçiminden dolayı kazandığı üstün bir özellikti bu. Daha sonraki yıllarda, şehrin yalnız Çimkent girişinden değil, diğer girişlerinden de aynı görünümün oluştuğunu, yaşayarak öğrenecektik.

Türbenin bu özelliği, şehrin bir dönem adına da yansıyan engebeli coğrafi yapısından kaynaklanıyor. Engebeli ifadesi, ilk bakışta, bölgede büyük çukurlar ve tepelerin varlığını çağrıştırabilir, fakat burada, bozkırın ortasında, dokuz metrelik bir tepe dahi yöreye adını verebilecek kadar önemseniyor. Tarihi 2000 yıl öncesine kadar giden Türkistan şehri, ilk kurulduğunda Kültepe denilen dokuz metre yüksekliğinde bir tepe üzerinde yer almış. Ahmet Yesevî Türbesi ise Kültepenin doruğundan 350 metre kuzeyde bulunuyor. Aradaki bu mesafede tepe 2-3 m alçalmış olsa, denilebilir ki; Yesevî Türbesinin, çevresinden 6-7 metre yüksekte kurulması ve 46,5 metreyi bulan kendi yüksekliği ile uzaklardan tek başına görünmesinin sebepleri ortaya çıkıyor.

Evliyalar Serverinin şehrine, güneşin ilk ışıklarıyla birlikte ulaşıyoruz. 1997 Mayıs ayının 17. sabahı, Türkistan'ın havasında insanın tenini okşayan bir serinlik var. Gece boyu süren yolculuğun verdiği tüm yorgunluğumuza rağmen, eski Türk töresine uyarak, her şeyden önce *"şehrin sahibini"* ziyaret etmeliyiz diye düşünüyoruz. Yoldaşım Ömürzak; bu tavra hiç yabancı değil, benden önce de pek çok Türkiyeliyi Türkistan'a getiren Ömürzak, onların da hiç bir yere uğramadan Yesevî Türbesine gittiklerini söylüyor.

Muhteşem mimari, yakınlaştıkça daha etkileyici hale geliyor. Şehrin içinde iki kilometre, tek katlı evlerin arasındaki ana yolda gittikten sonra ilk kavşaktan sola dönüyoruz. Bir kaç yüz metre de bu istikamette gidiyoruz. Ömürzak arabayı, Türbenin taç kapılı, meşhur cephesinin tam karşısında durduruyor.

Geniş bir alanın ortasında Ahmet Yesevî Türbe'siyle karşı karşıyız. Vakur, dünyayı önemsemeyen, yalnız ama bu yalnızlığa da hiç aldırış etmeyen, kendisi başka bir dünya imişçesine duran insan yüzünün çizgileri var görünüşünde. Bulunduğumuz yerden taç kapıya üç yüz metreye yakın bir yol var. Daha sonra öğreniyorum ki, buradan itibaren her hangi bir binekle gitmeyi Kazak kardeşlerimiz, maneviyata saygısızlık sayıyorlar.

Yolun iki yanında, bel hizasında kesilerek şekillendirilmiş çit bitkileri, yeşil bir koridor oluşturuyor ve koridorun arkasında rengarenk güllerden kurulu gül bahçesi uzanıyor. Sabahın sessizliği her yere hakim. Gül bahçesinin içinde, yeşil koridorda yürüyerek muhteşem taç kapıya yaklaşıyoruz. Şimdi yalnızca bu anı yaşıyorum, öncesi yok gibi, hatta önceye ait yorgunluğum da sanki uçup gitti. Ortalama insan boyundan 25 kat daha büyük taç kapının önünde duruyor ve ziyaretimizi yapıyoruz. Bu an uzayıp gidebilir, fakat Ömürzak'ın geri adımlarla yürüdüğünü görünce ben de ona uyuyorum geldiğimiz gibi çekiliyoruz. Gözlerimiz gül bahçesinde; keşke şu geniş alanın her yanı güllerle kaplansa diye içimden geçiriyor ve bunu hayal ederek, Türbenin her yanını zihnimde güllerle dolduruyorum. Sarı, kırmızı, pembe, bordo… gülün açabildiği her renkte yediveren gülleriyle dolu bir bahçe… Heyecanım artıyor.

Doğrusu, bu ilk ziyarette, mimarinin genel etkileyiciliğinin dışında bir özelliğini göremediğimi, buraya daha sonraki gelişlerimde fark edecektim. Bir Rus generaline atfen denilir ki; *"Şark sırlarla doludur, hiçbir zaman ilk görüşte kendini teslim etmez."* Yesevî Türbesine her gelişimde öğrendiğim yeni şeyler, bu sözü hatırlatıyordu.

Abideyi Tanıdıkça

Yesevî Türbesi, Sovyet döneminde yapılan çevre düzenlemeleri ile adeta şehirden koparılmışçasına, ayrı bir bölgede bulunuyor. Kendine en yakın şehir binalarına uzaklığı 500 metre civarında. Türbenin güney ve doğu cepheleri şehre bakıyor, ancak bu arada da ağaçlandırma ve yol çalışmaları eksik olduğundan hem şehir hem de türbe dokusunda kopukluk meydana geliyor. 1975 yılında Kültepe ve eski Yesi yerleşim bölgesinden 65 hektarlık bir bölge koruma altına alınmış ve bu geniş alan Türbe sahası olarak tahsis edilmiş. Türbe çevresinde yapılan düzenleme faaliyetleri ile, bilinçli veya bilinçsiz olarak, bu geniş alanda bulunan Osmanlı usulü hamamdan ahşap yapılara kadar pek çok kıymetli eser yok edilmiş ve muhteşem abide çevresindeki boşlukta yalnız bırakılmış. Bugün bu alanda Türbenin hemen önünde, büyük türbenin türbedarı gibi duran Rabia Sultan Begüm Türbesi ve onun yanına iliştirilivermiş, iğreti görünüşlü, gelen ziyaretçilere bilet satışının yapıldığı küçük bir kulübe duruyor. Bu küçücük kulübenin içinde her zaman çoğunluk kadınlarda olmak üzere üç dört kişiden az insan bulunmaz. Bilet satışının yanında, Kazakça dini yayınları, tespih ve kartpostal gibi bazı hatıra eşyaları da buradan temin etmek mümkün.

Külliyenin en önemli tarihi bölümlerinden birisi olan, Ahmet Yesevî'nin 63 yaşında yer altına girdiği çilehane ise Kültepe'nin zirvesine yakın bir yamaçta durur. Bu yamacın hemen altında ise çevresi ile irtibatları koparıldığı için burada bulunuşu özel dikkatle fark edilebilen ilk Kazak Hanlarından Esim Han'ın Türbesi bulunur.

Türbenin kabirhane bölümünün bulunduğu kuzey cephesinin duvarına elli metre kadar uzakta, duvarlarının yarısı yere gömülü küçük bir mescit ile sonradan yapılan idare binaları geniş alanın içine düzensizce serpiştirilmiş bir halde dururlar.

Ayrıca yine türbenin güneyinde, sonradan yapılan bir hediyelik eşya mağaza binası, içlerinde dervişlerin hücrelerinin bulunduğu kalın ve yüksek bahçe duvarı kalıntıları bulunmakta.

Türbeye dışarıdan bakıldığında yeşile çalan yumuşak bir mavi renk gözleri okşar. Yüksek duvarların, yerden bir adam boyu mesafesi dışında kalan kısımları, bu turkuaz rengi hakim kılan çinilerle kaplanmış. Çiniler ehli olmayana kendini teslim etmeyen süslemelerle dolu. Pek çokları gibi ben de bunları, sadece çinilere işlenmiş desenler olarak görüyordum ta ki, Prof. Dr Şahin Uçar Hocayla türbeyi gezene kadar. O gün, Kültepenin üzerinden durup türbeye bakarken Hoca; *"kufi yazılar ne güzel yerleştirilmiş"* diyerek bir bir okumaya başladı. Benim yalnızca çini deseni olarak gördüğüm şekiller meğer *"Allah, Muhammet, Ali…"* kelimelerinin, kufi yazı tekniği ile yazılmış halleri değil miymiş? Daha sonraki ziyaretlerde ben de, bu yazıları beraber geldiğimiz arkadaşlara tanıttım. Her biri en az benim kadar hayrete düşüyordu.

Ayrıca her cephede, kufi yazılarla beraber değişik dönemlerde Türk grupları tarafından kullanılan tamga şekilleri vardı. Görenleri en çok şaşırtan ise gamalı haç şeklindeki Türk tamgası oluyordu. Neden bu tamgaların seçildiğini tam olarak henüz bilen yok ama bir görüş, bunların türbenin yapıldığı dönemde Türkistan civarında yaşayan Türk boylarının sembolleri olabileceğini ileri sürmekte.

Kuşlar Korosu

Türbede aylar sonra fark ettiğim bir ayrıntı ise kemerli kapının sütunları arasına gizlenmiş kuş yuvalarıydı. Kuşlar için ayrılmış, bir tuğla genişliğindeki bu yerlerden, belki yüzlercesini saymak mümkün. Türbenin ön girişi olan taç kapının sütunları içinde, güvercinler başta olmak üzere değişik türlerden kuşlar yuvalanmış. Ayrıca yuvaların bulunduğu sütunlara, kuşların yuvalarına gelip giderken konmaları için ağaç ve demir uzantıların yerleştirilmesi de ihmal edilmemişti.

Günün her saatinde, ama özellikle akşam gün batımına yakın, Yesevî Türbesi kuşlar orkestrasının konserine sahne oluyordu. Kemerlerin üzerinde, konmaları için tahsis edilmiş ağaç ve

demir çubukların üzerine yerleşen yüzlerce değişik kuş, kendi lisanlarından seçme ezgileri icraya başlıyorlardı.

Kuşların kondukları bu ağaç çıkıntıları, mimarların hatası olarak burada bırakıldığını düşünebilenler dahi vardı. Kuş ve kabir Anadolu'da da beraber değil midir? Anadolu'da da mermer kabirlerin üzerine yağmur sularının birikerek kuşların içmeleri için su kapları yaptırmaz mı insanımız?

Ama yok, şimdi; kuşların kültürümüzdeki yerini bir kenara bırakıp, konser saatlerini büyüleyici hale getiren gruptan bahsetmeliyim. Güneşin batışı ve gökyüzü bir başka alemdir bu diyarda. Güneş her akşam, bir öncekine hiç benzemeyen ve belki o saate kadar daha önceki hiçbir akşamda görülmemiş kızıl ebrular şekillendirerek batar ufkumuzdan. Belki hayatında gurubu seyretmenin zevkini bir kez dahi tatmamış olanlar bile tiryakisi kesilirler bu ebruların. Ah keşke kuşların konseri sürerken herkese, Kültebeye oturup , sabitmişçesine duran, ama çok yumuşak süzülüşlerle şekil değiştiren o kızıl ebruları seyrettirmek mümkün olsaydı; o zaman bütün gözler benim anlatamadıklarımı da görür ve her kulak o sesleri duyardı.

Rahmet Kazanı

Kuşların her akşam konser verdikleri taç kapının kemerleri arasında duran, Türkistan yıldızı motiflerinin sedef kakmalarla işlendiği paha biçilmez kapıdan geçildiğinde, orta yerinde rahmet kazanının bulunduğu ana salona girilir, fakat bu kapıyı kullanmak bilet alarak gelen ziyaretçiler için mümkün değildir. Onlar Taç kapının sağ sütununu yanında bulunan küçük bir kapıdan içeri alınırlar. Kapıdan geçince dar bir koridorla ana salona giden bu aralıkta, küçük bir hücreye sıkışmış bilet kontrolü yapan memureler bulunur. Koridorun bitiminde ise arzu edenlere Türbeyi anlatan rehberlerin kullandıkları hücre yer alır. O büyük yapıda günlük kullanılan yerler, bu iki hücreciktir.

Bu dar koridordan ana salona çıkanların ürpermemesi mümkün değildir. En yüksek noktası 37.5 m ve eni 18 metreden fazla olan tuğla kubbesi ile bu geniş salon, adeta insana acizliğini hatırlatmak üzere inşa edilmiş gibi durur. Orta Asya'da bulunan en geniş tuğla kubbe olarak bilinen örtünün altında etrafa gözlerini gezdiren her ziyaretçi, o büyük hacim içerisinde kendi varlığının eridiği hissiyatından kurtulamaz.

Salonun orta yerinde duran rahmet kazanı, ilk bakışta bu histen kurtulmak için bir ümitmiş gibi görünür. Dünyada ikinci bir emsali olmayan üç ton su alabilen, ağırlığı iki tonu bulan, çapı 2.45, yüksekliği 1.62 metre olan bu eser, kubbenin eziciliğiyle mukayese edildiğinde nispeten rahatlatıcı olduğundan olsa gerek, salonun genel atmosferinden kurtulmak için bir ümit kapısıdır. Belki de bu yüzden türbenin detayları arasında en fazla incelenen unsuru rahmet kazanıdır. Hemen her ziyaretçi altın, kalay, kurşun, bakır, demir, çinko ve gümüş karışımından yapılmış bu kazanı dakikalarca etrafında dönerek incelerler. 1399 yılında Tebrizli Şerafettin Usta tarafından, Dede Korkut hikayelerinde de adı geçen Karnak'ta dökülerek buraya getirilmiş kazanın, okuyamasalar bile etrafına yazılmış ayetler, yapan ustanın kitabesi ve 22 defa *"Dünya Allah'ındır"* ifadesi, kulpları ayrı ayrı ilgi odağı olur.

Dünyada eşi olmayan kazanla Ruslar da yakından ilgilenmiş ve 1935 yılında St. Petresburg'taki Hermitage Müzesine götürmüşler. Halkı derinden yaralayan bu hadise 54 yıl sürmüş. Kazan, 1989 yılında tekrar yerine getirilip konmuş. Şimdilerde o yıl Türkistan şehrinin idaresinde kim varsa kazanın kendisinin gayretleriyle geri geldiğini anlatarak bu büyük olaydan şeref payı çıkarmaktalar. Dönemin Türkistan Valisi Erkin Corebekov Bey'in evinde, kazanın getirilişinin video kasetlerini seyrediyoruz. Görüntülerde kalabalıklar yığılmış, yüzler gülüyor, tam bir bayram havası esiyor. Erkin Bey hâlâ bu büyük hadisenin yıl dönümlerinde evinde yemekler veriyor, dualar ediliyor.

Denilene göre bu kazana, Türbenin içinde bulunan kuyudan su doldurulur ve şifalı olduğuna inanılarak dervişlere ve ziyaretçilere dağıtılırmış. Kazan belki de burada yaşayan dervişler ve ziyarete gelenlerin kalabalığından ötürü bu kadar büyük yapıldı.

Mescid-i Nebevi ile başlayan İslam mimarisindeki külliye geleneği, Yesevî türbesinde de gözetilmiş. Kul Hoca Ahmet'in kabrinin dışında Türbede mescit, kütüphane, mutfak, derviş hücreleri ve hatta adına kudukhane denilen bir kuyu odası dahi bulunmakta. Buradaki kuyudan çıkan su zemzem suyuyla özdeşleştirilerek kutsal sayılmakta. Külliye, içinde yaşayanların, su için de olsa dışarıya ihtiyaç duymadan yaşayabilecekleri bir bütünlükte tasarlanmış. Su ihtiyacının karşılanacağı kuyu ise, su çıkarma kapasitesi sınırlı olduğundan, suyun depolanması ihtiyacı belirmiş olabilir. Kazana doldurulan üç ton su, zaruret halinde, idareli kullanılarak 100 kişinin 10 günden daha fazla bir süre su ihtiyacını karşılayabilir. Bu müddet içinde kuyudan da su takviyesi yapılacağı düşünülürse bu süre 15-20 güne kadar dahi uzatılabilir.

Bizim gördüğümüzde ise Kazan'ın dibi Kazak tengeleri ve Özbek somlarından oluşan renkli paralarla doluydu. Türbeyi ziyaret eden yöre insanı, kabirhane bölümüne gitmeden önce kazanın önünde durur ve büyük bir saygıyla ilk dualarını burada yaparlar ve dualarının kabulü için kazanın içine para atarlar. Türbe idarecileri, gelenlerin paralarını rahatça atabilmeleri için kazanın kenarına küçük bir merdiven dahi yaptırmışlar. Kazana para atma geleneği Anadolu'da kutsal sayılan yerlerde kuyulara veya havuzlara para atma adetiyle aynı olsa gerek.

Yunus'un Hacı Bektaş dergahına eli boş gitmeyişi gibi burada da töreye uyarak özellikle Kazaklar, yanlarına *"Hak nanı"* yani *"Hak ekmeği"* almadan gelmiyorlar. Dualarla alınıp getirilen ekmekler, yine dualarla kazanın yanında çantalardan çıkarılıyor. Büyük bir saygıyla iki elle tutuluyor. Herhalde eskiden bu Hak nanları dervişlere hediye ediliyordu. Şimdilerde ziyaretten sonra fakirlere dağıtılıyor.

Kabirhane ve Türkistan Yıldızı

Kemerli kapıdan girildiğinde, kazan odasının tam karşısında Yesevî Hazretlerinin sandukasının bulunduğu Kabir-hane yer alıyor. Değişik desenlerle bezenmiş ahşap kapının arkasında, dünyada çok ender bulunan ve Semerkant'tan getirilen yeşil mermerlerle kaplı sandukada Hazret Sultanın mübarek naşı bulunuyor.1954 yılına kadar kabirhanenin giriş kapısının önünde 12 metre uzunluğunda bir gönderde tuğ asılı imiş. Bu tuğun yer aldığı orijinal fotoğraflar, müze arşivinde saklanıyor. Kabir başındaki tuğ orada yatanın büyük mutasavvıf olduğunun bir işareti olarak törede yer almış. Semerkant'ta Emir Timur'un Şeyhinin kabrinde ve Buhara'da Burhanettin Nakşibendin türbesinde ve en ilginci *"evliya dağ Kazıkurt'un"* zirvesinde de böyle bir tuğa rastlamıştım.

Kabir odasının iki yanında sekiz köşeli yıldız şeklinde pencereler bulunuyor. Sekiz köşeli yıldız, Türk tarihindeki en eski sembollerimizden birisi. İki kare şeklinin köşeleri, yıldızın uçlarını oluşturacak şekilde yerleştirilmesiyle meydana geliyor. Sekiz köşeli yıldızın anlamı ile ilgili değişik görüşler mevcut. Bu görüşlerden ilki karelerden biri bu dünyayı diğeri öbür dünyayı sembolize eder ve bu yıldızı sembol olarak kullanan her iki dünya içinde beraber yaşadığını anlatır. Sekiz köşeli yıldızın diğer anlamı ise her köşenin bir cennet kapısını işaret ettiğine dairdir. Bunlara sekiz cennet kapısı denir. Ayrıca divanlarda sekiz uçmak olarak anılır. Her bir yıldız köşesi merhamet ve şefkat, doğruluk, sadakat, cömertlik, sabretmek, sır tutmak, fakirliğini ve acizliğini bilmek, Rabbine şükretmek erdemlerini sembolize eder. Karakteri ve yaşantısında bu vasıflarla donanan ve bunları benliğine mal edenler cennetin o kapılarından geçeceklerdir. Sekiz köşeli yıldıza yüklenen bir diğer mana ise ilk iki anlama göre siyasidir: Dört ana yön ve dört ara yönleri sekiz köşeli olarak ele alan bu görüş; sekiz köşeli sembol kabul edenlerin dünyanın her yerine hüküm salmayı arzuladıklarını ifade ederler demektedir. Yesevî Türbesinin ana giriş kapısında, çinilerinde pencerelerinde işlenen sekiz köşeli yıldız, bütün sembolik manalarıyla da türbeye ve onun sahibine uygun düşmüyor mu?

Bu arada sekiz köşeli yıldız, bugünkü Türk Devletlerinin resmi sembolleri arasında en yaygın olanıdır. Azerbaycan'ın bayrağında, Özbekistan'ın devlet armasında, Türkmenistan ve Kazakistan'ın pek çok resmi kuruluşunun amblemlerinde sekiz köşeli yıldız yer alır. Bir dönem Osmanlı Bayrağında

da bu yıldız vardı. Bugün de Türkiye'de polislerimizin alınlarının üzerinde taşıdıkları yıldız, Yesevî Türbesindeki Türkistan yıldızından başkası değildir.

Türbenin Diğer Bölümleri

Türbenin Kazanlı salondan koridorlarla ayrılan ana bölümlerinin sayısı da sekizdir.

Bu bölümlerden kabir odasının güneybatısındaki mescide ve kütüphaneye aynı koridordan girilir. Mescide namaz kılmaya gelenler, namazdan sonra kütüphanede okusunlar diye düşünülmüş olacak. Bu kütüphanede eskiden çok sayıda kitap bulunduğu biliniyor, hatta bugün Kazakistan Müzesinde bulunan 300 den fazla el yazma kitap buradan götürülmüş.

Diğer bölümlerden birisi ise *"Halimhane"* olarak adlandırılan mutfak bölümü. Halim, et ve buğdaydan yapılan özel bir yemek adı. Burada halim yemeği pişirilerek Pazartesi ve Cuma günleri ziyarete gelenlere ikram edilirmiş. Diğer vakitlerde ise dervişlerin yemekleri buradaki ocaklarda kaynarmış. Burada pişen yemeklerin suyu ise *"kudukhane"* denilen ve ortasında kuyu bulunan odadan temin edilirmiş.

Türbenin diğer önemli bölümleri ise Büyük ve Küçük Aksaray adı verilen salonlar. Sofilerin kendi toplantılarını yaptıkları bu salonların akustiğin en iyi olanı Büyük Aksa-raydır. Burada 16. asrın sonu ile 17. asrın başlarında Kazak Hanlarının otağı olarak kullanıldığı ve siyasi ve diplomatik görüşmelerin yapıldığı biliniyor.

Zaten külliye Hanların ve Kazaklarca şehzadelere verilen isimle Sultanların da mekanıdır. İlk Kazak Hanlarından Esim Han ve daha sonra Abılay Han buraya defnedilmiştir. Bugün bu Hanların kabrini sembolize eden lahitler kabirhanenin sağ tarafındaki koridorda bulunuyor. Benim de ziyaretlerde bulunmayı sevdiğim yer işte bu koridordu. Aslında ziyaretçilerin bu bölüme geçmelerine pek müsaade edilmez ancak Türbedeki rehberlerle ahbaplığımızı ilerlettiğimizden, bizim bu koridora geçmemize göz yumarlardı. Bu dar koridor sanki ana salonun ezici büyüklüğünün oluşturduğu psikolojiden kurtulmamı sağlar ve dar duvarların arasında maddi varlığımın öneminden daha emin hale gelirdim, ama daha da mühimi, buradan Yesevî Hazretlerine daha yakından bakma imkanı bulurdum.

Türbedeki kabirhane dışındaki sekiz bölüm ve dört eyvan üzerine oturtulmuştur. Ayrıca üst katlardaki, dervişlerin kullanımı için yapılmış hücrelerle birlikte 35 civarında oda bulunur. Bu dört rakamının da tesadüfi olmadığı görüşünde olanlar vardır. Dört eyvan kimine göre dört kitaptır, kimine göre ise şeriat, tarikat, marifet ve hakikattir. Yesevî'nin Hikmetlerinde de dört sayısı sık tekrarlanır. Hacı Bektaş'ta ise dört kapı kırk makama dönüşür.

CUMA MESCİDİ

Türkistan'ın *"Cuma Mescidi"* denilen en büyük camii de bu mahallede bulunur. Mahallenin Çimkent yolu üzerinde küçük bir meydanın arkasında, kırmızı tuğlalarla örülü genişçe bir avlu ve cami yer alır. Caminin avlusunun içinde imam ve müezzinin evleri de yer alır. Avlu çok bakımlı olmamakla birlikte birkaç ağaç ve yediveren gülleri ile düzenlenmiştir. 14. asırda, 40 caminin bulunduğu Türkistan'da bu mescit, uzun süre halkın namaz kıldığı tek mekan olmuş. Bugün değişik mahallelere açılan küçük camilerle Türkistan'da 19 cami bulunmaktadır. Halkın dini hayat yönelişi her geçen gün artmaktadır. Türkistan'a geldiğimiz ilk yıl cuma namazlarında yalnızca caminin üst bölümü dolarken üç yıl içerisinde, şehirde artan cami sayısına rağmen alt katları da insanlarla dolmaya başladı, fakat bu caminin en kalabalık cemaati, bayram namazlarında toplanır. Mevsimin kış veya yaz olmasına bakmaksızın 3-4 bin kişi camiden taşar, Çimkent yolunu boydan boya doldururlar. Karın buzun üzerinde de olsa bayram namazları kılınır. Bu namazlara yaşlı kadınların da katıldığı olur. Bayram namazının hutbesini ise şehrin valisi okur.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «Литрес».

Прочитайте эту книгу целиком, купив полную легальную версию на Литрес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.